

Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'inde (34-35. Cilt) Halk İnanışı ve Halk Hekimliğine Dair Bazı Tespitler

Some Determinations on Folk Beliefs and Folk Medicine in Süleyman-nâme-i Kebîr by Firdevsî-i Rûmî (Volume 34-35)

Hulusi EREN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi

e-mail*: hulusieren@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0483-0314>

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://doi.org/10.34083/akaded.646612>

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Hulusi Eren, Muş Alparlan Üniversitesi, Muş/Türkiye

Geliş Tarihi/Received : 13.11.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 16.12.2019

Atıf/Citation

EREN, Hulusi (2019). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'inde (34-35. Cilt) Halk İnanışı ve Halk Hekimliğine Dair Bazı Tespitler., *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 334-347
DOI: 10.34083/akaded.646612

Öz

XV. asrın sonu ile XVI. asrın başlarında yaşamış olan Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Tavil, Türk Firdevsî), Fatih Sultan Mehmet, II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerine tanıklık etmiş önemli bir isimdir. Manzum ve mensur olarak kaleme alınmış birçok eseri varsa da kaynaklar ondan bahsederken daha ziyade mensur eserlerine vurgu yapar. Şairlik yönü yetersiz olmasına karşın onu devrinin sanatkârları arasında öne çıkaran en önemli husus, eserlerinin dil yönünden zengin olmasıdır. Eserlerinde bilinçli olarak Türkçe kelimeleri fazla kullanmıştır. Bu durum onun eserlerinde anlatımda akıcılığı da beraberinde getirmiştir.

Firdevsî, Doğu ve Yunan mitolojisi, peygamber kıssaları, tarih, tasavvuf, geometri gibi alanların yanı sıra *Tevrât*, *İncil*, *Zebûr*, *Kur'an-ı Kerim*, hadis ve İsrailiyat kaynaklarından derlediği geniş bilgi yelpazesini eserlerinde ayrıntılı bir şekilde kullanmıştır. *Süleymân-nâme-i Kebîr*, onun yaklaşık elli senesini ayırarak yazdığı en önemli eseri kabul edilmektedir. 81 ciltten müteşekkil olan eser muhteva yönüyle oldukça zengindir. Hz. Süleyman etrafında şekillenmiş kısa ve rivayetlerle diğer peygamber kıssaları, doğu mitolojisi, felsefe, tarih, astronomi, hendeden savaş taktikleri ve hekimliğe kadar birçok bilgiyi içinde barındırması *Süleymân-nâme'*ye ansiklopedik bir mahiyet kazandırmıştır.

Bu çalışmada, Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme-i Kebîr* adlı eserinin 34. ve 35. ciltlerinde tespit edilen halk inanışı ve halk hekimliğine dair bilgiler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halk İnanışı, Halk Hekimliği, Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr

Some Determinations on Folk Beliefs and Folk Medicine in Süleyman-nâme-i Kebîr by Firdevsî-i Rûmî (Volume 34-35)

Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Tavail, Türk Firdevsî), who lived at the end of the fifteenth century and the beginning of the sixteenth century, is an important name witnessing the period of Mehmed the Conqueror, Bayezid II and Yavuz Selim. Although there are many works of him written as verse and prose, sources mostly emphasize his prose works to inform about him. Even though his poetical aspect was insufficient, the most important point that made him stand out among the artists of his time was his works' being rich in terms of his efficient language use. He deliberately used Turkish words more in his works, which brought about fluency in his expression.

In his works, Firdevsî, includes a wide range of detailed information collected from areas such as Eastern and Greek mythology, prophetic parables, history, sufism and geometry as well as sources such as the Torah, the Bible, the Psalms, the Qur'an, hadiths and Isra'iliyyat. His most important work is considered to be Süleyman-nâme-i Kebîr, which he wrote in about fifty years. It consists of 81 volumes and is highly rich in contents. Including parables and rumours related to the Prophet Suleiman, many other prophetic parables and lots of information on fields ranging from eastern mythology, philosophy, history, astronomy and geometry to war tactics and medicine has given Süleyman-nâme-i Kebîr an encyclopedic character.

In this study, information about folk belief and folk medicine given in volumes 34 and 35 of Süleyman-nâme-i Kebîr by Firdevsî-i Rûmî will be examined.

Keywords: Folk Belief, Folk Medicine, Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca yeme, içme ve barınmanın yani genel anlamda yaşamın olduğu her yerde kaçınılmaz olan hastalık da var olmuştur. Birey olarak içinde bulunduğu doğayla yaşam mücadelesi veren insan kimi zaman bu mücadeleden yenik ayrılmış, bunun neticesinde de bazı ruhsal ve fiziksel hastalıklarla baş başa kalmıştır. Yaşadığı tüm bu hastalık veya olumsuzlukların nedenini doğaüstü olaylarda gören insan şifacı/iyileştirici olarak gördükleri kişilerde çare aramıştır. Bu durum insanlığı denemeyanılma yoluyla bitkilerin faydalı ve zararlı yönlerini öğrenmeye sevk etmiştir (Baytop 1985: 5). Böylece ilaç kavramı oluşmuş ve devam eden süreçle halk hekimliğinin temelleri atılmıştır.

Hastalık tedavisinde kullanılan geleneksel yöntemlerin tamamı halk hekimliği, halk tıbbı, folklorik tıp, tıbbi folklor (Bayat 2003: 26), yerel tıp (ethnomedicine) veya halk tababeti/sağaltmacılığı (folk medicine) (Kaplan 2011: 151) gibi isimlerle anılır. Pertev Naili Boratav halk hekimliğini, imkânların sınırlı olması ya da ümitlerin tükenmesi durumunda başvurulan bir yöntem olarak tanımlar (Boratav 1984: 122). Halk hekimleri geçmişten günümüze halk sağlığı ve problemleriyle alakalı önemli bir rol üstlenmiş, ilaçlarının ham maddelerini doğadan edinmiştir (Atnur 2010: 57). Büyücüler ve hekimler bugün her ne kadar tıbbi konularda birbirine zıt görünse de tarihin derinliklerine ilerledikçe bu kişilerin birbirine yaklaştığı hatta modern tıbbın atasının büyücüler olduğu söylenmektedir (Doğan 2011: 121).

On dört yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu bilinen Türk tıbbında dinî ve felsefi inanışlarla mitolojinin ve bunlara dayalı halk hekimliğinin de etkisi vardır (Çıkman 1977: 321). Zira modern tıbbın etkisiyle inançlara dayalı uygulamalar terk edilse de tıp tarihinde kullanılan bazı ilaçların günümüz halk hekimliğinde de uygulandığı görülür (Üçer 1983: 6). Bu doğrultuda yapılan araştırmalar, hastalıkların tedavisinin çift yönlü yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla modern tıba yönelen bireylerin geleneksel tedaviyi de ihmal etmediği ya da geleneksel tedaviye yönelen bireyin modern tıba da başvurduğu görülür. Biyolojik bir hastalık kişiyi daha çok modern tıpa yönlendirirken ruhsal hastalıklar ise geleneksel tedaviye yönlendirmektedir. Birinden istenen iyileşme sağlanamamışsa diğerine başvurulmaktadır (Kardaş 2019: 87).

Halk hekimliğine dair yazılı bilgileri 11. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Zira bu yüzyılda kaleme alınan ve Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından biri olarak kabul edilen *Divanu Lugati't-Türk*'te halk

hekimliği ile kavramların yanı sıra geleneksel tedavide kullanılacak 194 cins bitki adı tespit edilmiştir (Altıntaş 1986: 86) Öte yandan Selçuklular döneminden itibaren Anadolu'da kurulan darüşşifalarda birçok hekim yetiştiği bilinmektedir. Bu hekimler telif ve tercüme birçok eser vermiştir. XIV. yüzyıla kadar daha çok Arapça ve Farsça olarak yazılan eserler, bu yüzyıldan sonra yerini çoğu tercüme olan Türkçe eserlere bırakmaya başlamıştır (Murad 2014: 299). Muhtevası bütünüyle halk hekimliği üzerine olan eserler telif edildiği gibi yer yer geleneksel tıpla ilgili bilgilerin verildiği eserler de kaleme alınmıştır. Firdevsî'nin XV.yüzyılın sonlarında yazdığı *Süleymân-nâme-i Kebîr*'i de ikinci grup eserler arasında sayılabilir.

81 ciltten oluşan *Süleymân-nâme*'de tarihten coğrafyaya, felsefeden astronomiye kadar birbirinden farklı konular destani ve mitolojik bir üslupla anlatılmıştır. Eserin 34. ve 35. ciltleri Hz. Süleymân etrafında anlatılan hikâyelerden oluşmakla beraber halk hekimliğine dair kimi bilgileri de muhtevidir. Ancak eserdeki söz konusu bilgilerin bir tasnif ya da metod dahilinde verildiğini söylemek mümkün değildir. Bu çalışmada *Süleymân-nâme-i Kebîr*'in bahse konu iki cildinde geçen halk inanışları ve halk hekimliğine dair bilgiler incelenecektir.

1. Firdevsî-i Rûmî ve Süleymân-nâme-i Kebîr

XV. asrın sonu ile XVI. asrın başları arasında yaşayan Firdevsî, Fatih Sultan Mehmet, II. Bâyezid ve Yavuz Sultan dönemlerine tanıklık etmiştir. Tezkireciler *Firdevsî*, *Firdevsî-i Rûmî*, *Uzun Firdevsî*, *Türk Firdevsî*, *Firdevsî-i Tavil* ve *İlyas Firdevsî Çelebi* mahlaslarını ona atfetmiştir. *Münazara-i Seyf ü Kalem* adlı eserinde geçen bir beyte göre asıl adının Orhan Çelebi olduğu düşünülmektedir (Tanyıldız 2005: 25). Hayatı ve eserleri hakkında muhtelif bilgiler mevcuttur. Araştırmacılar Firdevsî'nin 1453 tarihinde doğduğu üzerinde görüş birliğindedir. Ancak doğum yerini Latîfi (Canım 2000: 261), Kınalîzâde Hasan Çelebi (Kutluk 1981: 745) ve Gelibolulu Âlî (İsen 1994: 160) Bursa olarak göstermişse de Köprülü (1969: 650) onun Bursa'da eğitim gördüğü için Bursalı zannedildiğini düşünür ve Edincik'te (Aydıncık) doğduğunu söyler.

Çocukluk dönemini Edincik'te, gençlik dönemini Bursa'da geçiren Firdevsî tahsil hayatını da burada sürdürmüştür. Ardından bir süre Balıkesir'de kalmış, *Davet-nâme* ve *Ferâset-nâme* adlı eserlerini burada kaleme almıştır (Akay 1990: XI). *Hakâyık-nâme* adlı eserini İstanbul'da yazdığı (Araç 2010: 5) daha sonra Manisa'ya gelerek Süleymân-nâme'nin 281. meclisine kadar olan kısmını Şehzade Korkut'un sarayında yazdığı bilinmektedir (Güleç 1994: 4, 44).

Firdevsî velûd bir yazardır. Olgun (1983: 190) onu çağının en önemli ansiklopedistleri arasında gösterir. Doğu ve Yunan mitolojisi, peygamber kıssaları, tarih, tasavvuf, geometri, savaş taktikleri gibi bilgilerin yanında *Tevrât*, *Zebûr*, *İncil*, *Kur'ân-ı Kerîm*, hadis ve İsrailiyat kaynaklarına oldukça vakıf olan Firdevsî, bu geniş bilgi yelpazesini eserlerinde ayrıntılı bir şekilde kullanmıştır. Kaynaklar onun daha çok mensur eserlerinden bahseder. Şairlik yönü zayıftır. Köprülü (1993: 650) onun oldukça güçlü bir yazar olduğunu ancak şairlik yeteneği eksik olduğu için tezkireciler tarafından kıymete haiz görülmediğini söyler. Şairlik yönündeki eksikliğe karşın onu devrinin sanatkârları arasında farklı bir yere konumlandıran en önemli husus, eserlerinin dil yönünden zengin oluşudur. Bu anlamda Firdevsî'nin Anadolu sahasında konuşulan kelimelerle yetinmeyip arkaik olarak Karahanlı ve Uygur döneminden izler taşıyan, sadece *Dîvân-ı Lügâti't-Türk*'te varlığına rastlanan kimi kelimeleri de eserlerinde kullandığı ifade edilmektedir (Tanyıldız 2005: 38-39). Manzum ve mensur olarak kaleme alınmış bugün bilinen yirmi kadar eseri vardır.

Süleymân-nâme-i Kebîr, Firdevsî'nin tezkirelerde sözü edilen en önemli eseridir. Tamamlanması uzun yıllar alan eserini Firdevsî'nin Balıkesir'de yazmaya başladığı, bazı kısımlarını Manisa'da, büyük çoğunluğunu ise İstanbul'da kaleme aldığı eseri üç padişahın (II. Mehmet, II. Bâyezid, I. Selim) saltanat yıllarını içine alması yönüyle önemlidir. Tam tarihi net olarak bilinmemekle beraber Fatih Sultan Mehmet döneminde yazımına başlanan eserin toplam cilt sayısı ihtilaflıdır. Tezkireciler 360, 380 ve 330 gibi rakamlar verir. *Münazara-i Seyf ü Kalem* adlı eserinde Firdevsî, *Süleymân-nâme*'yi 366 cilt olarak yazmayı düşündüğünü 287. cildinin de yazımını tamamladığını söyler. Şair eserini tamamladıktan sonra saraya takdim etmiş, ancak II. Bâyezid eseri çok hacimli bularak içinden 80 cildini ayırarak gerisini yaktırmıştır (Tanyıldız 2005: 29). *Süleymân-nâme*'nin bugün elimizde bilinen 81 cildi bulunmaktadır (Çatıkkaş 1983: 16-178).

Süleymân-nâme-i Kebîr, muhteva bakımından oldukça geniştir. Firdevsî yaklaşık elli yılını ayırarak yazdığı eserinde Hz. Süleyman etrafında şekillenmiş kıssa ve rivayetlerin yanı sıra diğer peygamber kıssaları, doğu mitolojisi, felsefe, tarih, hendese, satranç taktikleri ile astronomiye dair bilgileri destani ve mitolojik bir üslupla anlatmış, bu yönüyle eserine ansiklopedik bir mahiyet kazandırmayı başarmıştır.¹ Eserde söz konusu alanların yanı sıra hekimliğe dair bilgiler de bulunmaktadır. Çalışmamızda

¹ Firdevsî'nin hayatı, edebî kişiliği ve *Süleymân-nâme-i Kebir* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eren 2019.

Süleymân-nâme-i Kebîr'in 34. ve 35. ciltlerinde tespit edilen hususlar halk inanışı ve hekimliği bağlamında incelenecektir.

1.1. Sığırcık Kuşu (Zerzûr/Murg-ı Zîrek)

Anlayışlı kuş manasında *murg-ı zîrek* (Devellioğlu 1999: 734) olarak da bilinir. Ötücü kuşlardandır. Koyu renkli tüyleri ve beyaz benekleri olup Avrupa ile Orta Asya'da yaşar. Böcek larvaları, kurtçuklar, taze sürüngenler ve meyvelerle beslenir (Eskigün 2006: 98).

Süleymân-nâme'de zerzûr adıyla geçen sığırcık kuşlarının kuru ve taze bir mizaca sahip olup hem-cinsleriyle beraber sürü hâlinde yaşadığından ve çekirgeleri sevmediğinden bahsedilir:

Zerzûr dağı cevâb virüp didi kim: “Yâ Süleymân ve yâ melik-i tıyûr, bizüm ‘âdetümüz ve ma’îşetümüz budur kim bir yirde ittifağ idüp cem‘ oluruz. Birbirimizle yâr u dost oluruz kim üstümüze düşmân gelse def‘ iderüz. İttifağla ol ‘âzîm belâyı üzerümüzden men‘ iderüz. Ve dağı çekirgeyle ceng iderüz. Eger kim çekirge çoklık ola, biz dağı çerisine göre leşker cem‘ iderüz. Andan varup cenge âheng iderüz didi.

Hz. Süleyman'ın zerzûra faydalarının ve tabiatının neler olduğunu sorması üzerine sığırcık kuşunun ağzından verilen bilgilerde etinin oldukça faydalı olduğu ifade edilir. Felçli olan kişi sığırcık kuşunun etini kebab olarak yese faydasını görür, meniyi artırır ve kişiye kuvvet verir. Ayrıca idrar kaçırma hastalığına da iyi gelir. Sığırcık kanının ekşi sütle karıştırılarak içilmesi durumunda ise boğaz ağrısını giderir:

Yine Süleymân Hâzreti ‘aleyhi’s-selâm su’âl kılup eyitdi kim yâ zerzûr sizûñ hâşiyetünüz nedür ve mizâcuñuz nicedür diyicek zerzûr dağı cevâb virüp eyitdi kim yâ melik-i tıyûrân bizüm mezâcumuz huşk u terdür. Kim ki etümüzi ğidâ idinse menfa‘ati ziyâdedür. Meflûce eger kim kebab kılup yise tabî‘atını bağlar ve selâsil-i bevle fâyide ider ve dağı yâ nebiyya’l-lâh eger ki zerzûruñ kanını şarbıla qarışdırup boğaz ağrısına

içirseler fâyide ider. Ve etümüz meniye ziyâde ider ve kuvveti artırur (c34/v8a)².

1.2. Kartal (Ukâb/Nesr)

Arapça'da *nesr*, kimi Türk lehçelerinde ise *bürküüt* olarak adlandırılan kartal, etobur bir kuş olarak kuşların kralı sayılır. Vücut yapısı itibariyle uzun kanca gibi aşağı kıvrık keskin ve kuvvetli bir gagaya, iri tırnakları olan güçlü ayaklara ve uzunca geniş kanatlara sahiptir. Yuvasını sarp ve yüksek yerlere yapan kartal, iyi bir uçucu olarak çok uzun süre havada kalabilir. Yırtıcıların en korkuncudur. Yılda üç tane yumurtlar, yavrusunu otuz günde çıkarır. İslam astrolojisinde kartal, koç burcunun kuzeyindeki takım yıldızının sembolüdür. Divan şiirinde *ukâb* ve *nesr* adlarıyla anılan kartal, asaleti ve alıcılığıyla memduhu övmeye teşbih unsuru olarak kullanılır. *Ukâb* burcunun birinci dereceden yıldızı olan *nesr-i tâîr* de şiirlerde en fazla anılan gök unsurlarından biridir (Ceylan 2007: 150-153; Serin 2011: 652).

Süleymân-nâme'de *ukâb* cinsi kuşlar hakkında diğer kaynaklarda tesadüf edilmeyen bazı bilgilere yer verilmektedir. *Ukâb* kuşunun dilinden aktarılanlara göre, bu kuş cinsi merteye bakımından sultân-ı murgân olarak nitelendirilen *şîmurg* ve *kuknûstan* hemen sonra gelmektedir.

Eserde Süleyman peygamber ile *ukâb* arasında geçen bir diyalog vasıtasıyla aktarılan bilgilerde halk inancı ve geleneksel tıbbı dair bilgiler verilmektedir. Söz konusu bilgilere göre, *ukâb* kuşunun kanadı ateşte yakılırsa dumanından akrep ve yılan gibi küçük haşareler kaçır. Gübresi ateşte ısıtılırsa ya da sirke ile karıştırılıp üç kere içirilirse *bezeme*³ hastalığına iyi gelmektedir. *Ukâb* kuşunun kafasını yanında taşıyan hamile kadın çabucak ve kolaylıkla doğurur. Ayrıca bu kuşun eti turp suyu ile karıştırılarak pişirilirse, *zâtü'l-cenb* olarak bilinen göğüs ağrısına fayda verir:

Yâ Süleymân, 'uqkâbuñ hâşşası budur kim yilegin oda dütüzseler uşacuk cānaverler 'akreb bigi ve yılan bigi tağıla, gide ve dañı tersi ħarıla mülemma' kılup ve yâ sirkeyile bezemeye içürseler üç kerre nâfi' ola. Ve kâfasını 'avret götüirse ħamlını tîz vaz' ide. Ve dañı âb-ı turbıla mülemma' kılup etin bişirüp yiseler, zâtü'l-cenbe nâfi' durur. (c34/39b)

² Çalışmadaki örnek metinler Eren 2018'den alınmıştır. Parantez içerisindeki harf ve numaralar, eserin cilt ve varak numarasını göstermektedir.

³ 1. Vücutta şiş ve kızartılarla beliren bir çeşit deri hastalığı. 2. Kızıl hastalığı. 3. Firengi.

1.3. Akbaba (Kerkes/Nesr/Nesr-i Tâyir)

Şiirimizde kerkes veya nesr olarak anılan akbaba, kartalla birlikte yırtıcı kuşların en iri türlerindedir. Leşle beslenip küçük memeli hayvanları avlar. Baş ve boyunları bu yüzden kısmen çıplaklaşmış, ince tüylerle kaplanmıştır. Kuduz gibi birçok hastalığa bağışıklı oldukları için hayvan leşlerini kısa zamanda ortadan kaldırdıkları için bir nevi çöplük görevi yaparlar. Kuşların ulusudur ve ârif bir kuştur. Ancak leş yedikleri için eti haram sayılır. Uzun ömürlü oldukları için Araplar bir kimsenin uzun ömürlü olmasını dilediklerinde akbabadan daha uzun ömürlü ol derler. Şiirimize en belirgin özelliği olan leşle beslenmesi yönüyle konu olur (Ceylan, 2007, s. 27-29).

*Süleymân-nâme'*de kerkes kuşunun halk hekimliği bağlamında özellikle göz için birçok faydasının olduğu görülmektedir. Metne göre kerkes kuşunun kalbi kurutulsa veya yakılarak kül hâline getirilip göze sürülse gözden akan suyu yok eder. Yine kalbini ya da beynini katran ve zeytinyağı ile karıştırıp cüzam hastalığına yakalanmış, kaşları ve kirpikleri dökülen kişinin burnuna damlatılırsa faydası olur. Kerkes kuşunun karın boşluğundaki yağ eritilip balla karıştırıldıktan sonra merhem gibi göze çekilirse iyi gelir. Yine inciğinden⁴ alınan ilik balla karıştırılıp göze sürüldüğünde göz ağrısına ve iltihabına fayda verir:

Yâ Süleymân, kerkesün hâşşası budur kim ... ödin alup
 kurudup ve yâ ĥod yaqup külini göze çekseler gözden gelen
 şuyı def^c ide. Ve eger ödin ve dimâğın kaţrânıla ve bir pâre zeyt
 yağıla qarışdurup daĥı şol cüzâm olup kaşları ve kirpükleri
 dökülmiş kimesnenün burnına ţamzursalar fâyide kıla. Ve daĥı
 eger kim iç yağın eridüp engübînile göze çekseler fâyide ider.
 Ve daĥı eger incüginün iligin alup balıla qarışdurup göze
 çekseler remede fâyide kıla (c34/54a)

Halk hekimliği dışında birtakım halk inanışlarına ait bilgilerde de kerkes kuşunun kendine yer bulduğuna rastlanmaktadır. Bu bağlamda kerkesin kalbini kurutup bir kurt derisine sararak yanında gezdiren kişinin heybetli görüneceği, halk tarafından sevileceği ve bir isteği varsa padişahlar katında kabul olunacağı ifade edilir. Yine metne göre yırtıcı hayvanlar kerkes kuşunun kalbini kurutup yanında taşıyan kimseye zarar verememektedir:

⁴ Diz kapağı ile topuk arasında kalan yer.

kaçan kim kerkesün yüregın kırudup kırud derisine koyup bile götürse halk içinde maħbüb ola ve heybetlü ola. Pâdişâhlar katında hâceti maħbûl ola. Yırtıcı cânavarlardan aña ziyân degmeye (c34/54a).

1.4. Nergis Çiçeđi

Süleymân-nâme'de Hz. Süleymân'ın huzuruna gelen kuşlar, hâllerini ona arz etmeden önce kendi mertebeleri nisbetinde getirdikleri hediyeleri ona sunmaktadır. Bu maksatla huzura gelen sülün kuşu da beraberinde getirdiği bir bitkiyi Hz. Süleyman'a sunar. Söz konusu bitki şekli ve rengi itibariyle sevgilinin gözüne teşbih edilen (Açıl 2015: 16) nergistir. Bu esnada nergis çiçeği hakkında verilen bilgilerde Hz. Süleyman'ın daha önce görmediği, Arabistan'da ve Anadolu'da bulunmayan nergisi sülün kuşunun ilk olarak Hindistan'dan getirdiğinden söz edilir:

Süleymân nazâr kırup süglüne su'âl eyledi kim: “Yâ tez-rû, bu giyâhuñ ne nesnedür, adı nedür?” didi. Cevâb viridi kim: “Yâ Süleymân, benüm 'alî ħazretüne lâyıķ nem ola kim getürem, ħâk-i pâyüne yitürem? Mikdâruma göre maķâmumdan bu çiçeği getürdiğim buña nercis dirler, ra'nâ çiçekdür diyüp ta'rîf eyledi. Süleymân ol vaķde dek nerges çiçeğin görmemişdi. Hem 'Arabda, Rûmda, Süleymân devrinden şoñra yayıldı. Evvel Hindistânda olurdu. (c35/v16b).

Ardından nergis çiçeğinin faydalarına değinilir. Lokman Hakîm nergisin güzel ve yararlı bir çiçek olduğundan bahsederken Hz. İdris'in bir sözünü iktibas yapar. Çok yapraklı ve yaş olan nergisin faydalı olduğunu, ekmekle yenildiğinde zihne iyi geldiğini şöyle ifade eder:

Loķmân dağı cevâb virüp didi kim: “Yâ Süleymân, nerges ħüb çiçekdür, menfa'atlüdür. Nite kim nerges ħaķķında İdris 'a.s. dimişdür kim “*men kâne lehu rağıfı felce 'al nişfehu fi'n-nercisi fe-innehu yurâ 'i'd-dimâğ ve'd-dimâğu yurâ 'i'l-'aql*” Ya'nî demek olur kim her kimün kim bir girdesi varısa anuñ yarusını nercise zarf eylesün kim nercis dimâği şaķlar. Ammâ nerges mādâm ki yaşdur fâyidesi vardır. Kaçan kim kırıdı, fâyidesi gider. Eger kim birez cividi nergesün dibine dökseler dağı şıvarsalar nerges gök ola. Nergesün gâyet eyüsi oldur kim yaprakları çođ ola. Gül-i nerges ola. Yâ Süleymân bu süglün dağı gökçek laţif getürdüği tuĥfe dağı ħarib, 'acib kendinün

ra'nâ hüsüne göre kim hûb şekli var, mergûb vaz'ı var
(c35/v17a).

1.5. Fîrûze (Fîrûzec, Pîrûze, Pîrûzec) Taşı

Fîrûze, iyisi Nişabur'a özgü olan yeşile çalan mavi renkli bir taştır. Yüzük, yüzük kaşı, taç, tespih, kase gibi değerli eşya yapımında ve süslenmesinde kullanılır (Argunşah 1960: 158-160). Havanın durumuna göre değişen rengi dolayısıyla bu taş divan şairlerince çimen, yaprak ve hattan (ayvatüyü) gökyüzü ve feleklere kadar birçok şeye benzetilmiştir (Kutlar 2005: 30). Zaîfî'nin *Risâle-i Cevâhir-nâme* adlı eserinde bu taşın ferahlık verip ömrü uzattığından, göze iyi geldiğinden, üzerinde taşıyan kimseyi güvende hissettirdiğinden söz edilir (Kutlar 2005: 65).

Süleymân-nâme'de, Ukâb kuşu Hz. Süleymân'ın huzuruna gelirken beraberinde hediye mahiyetinde bir taş getirip onu tahtının yanına bırakır. Süleymân peygamber Lokmân Hakîm'e bu taşın ne olduğunu sorar. Ancak bilinen renginden farklı olarak bu taş kırmızı bir *Fîrûze* taşıdır. Lokmân'ın ağzından aktarılanlara göre, fîrûze taşı sahip olan kişiye ferahlık verir. Göze iyi gelir, her sabah ona bakanın gönül aydınlığı artar. Bunun yanı sıra metinde bu taşla dair diğer kaynaklarda pek rastlanmayan ilginç bilgilere de yer verilir. Fîrûze taşıyla macun yapılırsa zehrin zararını yok eder. Fîrûze taşından bir yüzük takan kadın güzelleşir, saçları uzar ve iki oğlan çocuğu olur. Fîrûzeli gümüş yüzük takana sihir tesir etmez:

Yâ Süleymân, buña fîrûzec taşı dirler. Bu bir cevher durur kim müferrihdür. Her ki şabâh aña nazar ide, gönlinün aydınlığı arta. Ve dağı yâ Süleymân, eger ma'cün düzseler zehrûn zararın def' ider. Ve eger sürme düzseler, göze çekseler gözün nûrın arturur. Hükemâ eydürler kim: "Eger yüzük kaşını düzdürüp bir 'avret kendüde götürse şüreti hûb ola ve saçları uzun ola, iki kucağında iki oğlan ola. Ve dağı ol muşavver yüzük kaşın gümüş yüzüğe berkidüp kendüde götürse sihr aña eşer kılmaya. (c34/v23a)

1.6. Nesrân Taşı

Kerkes kuşu Hz. Süleymân'ın huzuruna geldiğinde tahtının dibine hediye olarak Nesrân taşı adında bir cevher bırakır. Diğer kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilemeyen bu taş, kerkes kuşunun dilinden anlatılanlara göre Yemen'deki *Nesrân Dağı*'nda bulunmaktadır. Metinde Hz. Süleyman'ın Nesrân taşının faydalarını sorması üzerine ise yine kerkesin dilinden halk hekimliği alanına da giren önemli bilgiler aktarılır. Söz konusu bilgilere göre hamile kadın zorluk çekiyorsa bu taşı suyun içine bırakıp içerse

kolaylıkla doğurur. Döverek toz hâline getirilip yaraya bırakılsa yara çabucak iyileşir. İnsan ya da havvan vücudunda kalan oka Nesrân taşının tozu, tavşan yağıyla merhem yapılıp sürülürse okun ucunu kolayca çıkarır. Zehirlenen birisi Nesrân taşını ezip çetük⁵ yağıyla birlikte içerse faydası olur:

Kerkes dağı cevâb virüp didi kim: “Yâ Süleymân, bu cevherün aşlı Yemen-i Tâyifde durur bir tağda olur kim aña cebel-i Nesrân dirler. Hâşiyeti budur kim bir hâmile hâtün kim hamlinde düşvâr olsa def’i bu taşı şuya birağup şuyun içürseler âsânlığıla toğura. Ve eger zağmıçün döğüp bir pâresin cirâhata ekseler, cirâhatı bitüre. Ve eger kim gevdesinden bir âdemün ve yâ vir hayvânun oğ demreni kılsa bu taşı döğüp un bigi idüp dağı tavşan yağıla yağu idüp ol zağmuñ ağzına ursalar demreni çeke çıkara. Ve dağı eger kim zehr içmiş âdem bu cevheri ezüp çetük yağıla içse nâfi’ ola. (c34/51a)

1.7. Cemset Taşı

Süleymân-nâme'de Hz. Süleymân'ın huzuruna gelen kuşlardan biri diğeri şahindir. Şahin kuşu da huzura gelirken beraberinde Süleyman peygambere hediye mahiyetinde bir taş getirir. Hz. Süleymân'ın bu taşın hususiyetlerini sorması üzerine şahinin ağzından verilen cevapta halk inanışı ve halk hekimliğine dair ilginç bilgilere tesadüf edilmektedir. Şahin sözü edilen taş cemset dendiğini ve beyazla kırmızı arasında bir renkte olduğunu söyler. Şayet bu taştan bir kadeh yapılırsa onunla içilen içkinin sarhoşluk vermeyeceğini, bu taşı başının altına koyup uyuyanın güzel rüyalar göreceğini ve cemset taşından yapılmış yüzüğü yanında taşıyan kişinin her daim muzaffer olacağını şöyle nakleder:

“Yâ şâhîn, bu getürdüğün hacet ne hacerdür ve hâşiyeti nedür ve kında elüne girdi?” didi. Şâhîn kuşu eydür: “Yâ nebiyya’llâh, bu taş cemset dirler. Bir cevher durur kim rengi kızılığla aklık arasındadır ve anuñ hâşşası oldur kim eger andan bir kadeh düzseler ve ol kadehden hamr içen kişi esrimeye ve mest olmaya ve eger kim pârelerin dağı kadehe koysalar yine ol kadehde hamr nüş iden mest olmaya ve ol taşı başı altında koysalar dağı uyusalar eyü düşler göreler. Ve

⁵ Kedinin çok sevdiği, kokusu sümbüle benzer bir ot.

her kim ki bu cevherden yüzük kaşın düzüp götürse, her kanda kim varsa muzaffer ola. (c34/v39b-40a)

Sonuç ve Değerlendirme

Firdevsî-i Rûmî, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Tavail, Türk Firdevsî'si gibi isimlerle de anılan Firdevsî, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Sahip olduğu geniş bilgi yelpazesini eserlerinde ayrıntılı bir şekilde kullanması yönüyle çağının önemli ansiklopedistleri arasında gösterilir. *Süleymân-nâme-i Kebîr*, Firdevsî'nin yaklaşık elli yılını vererek kaleme aldığı en önemli eseridir. Ansiklopedik mahiyete haiz olan bu eserde, Hz. Süleyman etrafında şekillenmiş kıssa ve rivayetlerin yanı sıra diğer peygamber kıssaları, doğu mitolojisi, felsefe, tarih, hendese, satranç taktikleri ile astronomiye dair bilgiler destani ve mitolojik bir üslupla anlatılmıştır. 81 ciltten oluşan bu eserin 34. ve 35. ciltleri çalışmamızın muhtevasını oluşturmuştur.

Eserin söz konusu ciltlerinde Hz. Süleyman'ın huzuruna gelen kuşların dilinden verilen kimi bilgiler halk inanışı ve halk hekimliği ile yakından ilgilidir. Eserde geçen ukâb (kartal) ve kerkes (akbaba) kuşuyla firûze, nesrân ve cemset taşlarının farklı uygulamalarla zararlı bazı haşarelerden korunmaya, heybetli görünmeye, halk tarafından seilmeye, dileklerin kabul olmasına, kadınların güzel görünmesine, muzaffer olmaya, ikiz çocuk doğurmaya, güzel rüyalar görmeye yardım edeceğine inanılması halk inanışına dair bilgiler olarak dikkat çekmektedir.

Öte yandan zerzûr (sığırcık), ukâb (kartal) ve kerkes (akbaba) özelinde aktarılan bilgilere göre; bu kuşların farklı organlarının çeşitli yöntemlerle göz ağrısı ve iltihabına, boğaz ağrısına, zihnin ve bedeninin kuvvet bulmasına, idrar kaçırma, felç, firengi ve cüzzam gibi hastalıklar ile zâtü'l-cenb olarak bilinen göğüs ağrısına fayda sağlaması geleneksel tıp ya da halk hekimliğiyle nitelenen bilgiler olarak değerlendirilebilir.

Süleymân-nâme-i Kebîr'in çalışmamıza konu olan iki cildinde verilen ve gerek halk inanışı gerekse halk hekimliği çerçevesinde değerlendirilebilecek bu uygulamalar, deneme-yanılma yoluyla elde edilen tecrübî (ampirik) bilgiler niteliğindedir. Eserin diğer ciltlerinin de dahil edileceği kapsamlı bir çalışmayla bu tür bilgilerin çoğalması muhtemeldir.

Kaynakça

Akay, Asuman (1990). *Firdevsî Süleymân-nâme* (44. cilt) *Metin ve Fiiller Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Araç, Güllü (2010). *Uzun Firdevsî ve Hakâyık-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Atnur, Gülhan (2010). "Sibiryadaki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları". *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Bilig*. Güz. 55: 51-70.
- Baytop, Turhan (1985). *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Boratavav, Pertev Naili (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Canım, Rıdvan (hızl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n Nuzamâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ceylan, Ömür (2007). *Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, Şaban (2011). "XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri". *Milli Folklor*. 23(80). 120-132.
- Eren, Hulusi (2018). *Firdevsî-Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr-34-35. Ciltler (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Eskigün, Kübra (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*. Yüksek Lisans Tezi. K. Maraş: Sütçü İmam Üniversitesi.
- Güleç, Hamdi (1994). *Firdevsî-i Rumi'nin Süleymanname'si - 42. Cilt - Dasitan-ı Ceng-i Aheng-i Efrasiyab-ı Türk- Üzerinde Bir Metin İncelemesi*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- İsen, Mustafa (hızl.) (1994). *Gelibolulu Mustafa Âlî Kühhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kardaş, Canser (2019). "Muş'ta Yabani Bitkilerin Halk Hekimliğinde Kullanılması". *Lokman Hekim Dergisi*. 9(1). 85-96.
- Köprülü, Fuad (1969). "Firdevsî, Uzun". *İslam Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul: MEB Yayınları.
- Köprülü, Fuad (1993). "Fuzûlî". *İslam Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul: MEB Yayınları.

- Kutlar, Fatma Sabiha (2005). *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*. Ankara: Öncü Kitap.
- Kutluk, İbrahim. (hızl.) (1981). *Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü' ş-Şuara*. Ankara: Türk Tarik Kurumu Yayınları.
- Murad, Sibel (2014). “Terceme-i Aynü'l-Hayat'ta Halk Hekimliğine Dair Bulgular”. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 2(14). 296-307.
- Olgun, İbrahim (hızl.) (1980) *Kutb-nâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tanyıldız, Ahmet (2005). *Firdevsî-i Tavîl Münâzara-i Seyf ü Kalem* (İnceleme-Metin- Sözlük). Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacett